
NASTANEK ETNOLOGIJE IN POZNEJŠE RAZMERJE MED VOLKSKUNDE IN VÖLKERKUNDE V NEMČIJI¹

GERHARD LUTZ

Pred dobrim desetletjem sta bila v moji stroki Volkskunde, vztrajna diskusija in delno precejšnje vznemirjenje ob premišljanju, da bi našo stroko z vidika znanstvene sistematičnosti in sledeč rabi v drugih evropskih deželah razumeli kot etnološko. Vprašanje sploh ni bilo novo; že v 50. letih so ga postavili evropski sosedi pod vodstvom Šveda Sigruda Erixona. Za naše etnologe je bilo nesprejemljivo, z njim so uspešno opravili in ga od takrat molče imeli za rešeno. Ponovna obravnava tega vprašanja konec 60. let je bila tako rekoč »obremenjena«, vendar združena z nekaterimi premisleki, natančnejšimi informacijami in novimi predlogi, ki so očitno olajšali razumeti tudi nemško Volkskunde kot del evropske etnologije. Vsekakor je medtem to postalo povsem običajno. »Ethnologia Europaea«, revijo Sigruda Erixona, danes izdaja Günter Wiegelmann v Münsteru, etnološke ustanove so bile ustrezno preimenovane, nove etnološke serijske izdaje se imenujejo npr. »Ethnologia Bavarica« ali podobno, in skraj nemogoče je v naši stroki najti še koga, ki je takrat nasprotoval ali pa je bil vsaj zadržan, medtem ko znajo celo nekateri včasih zadržati nasprotniki premisleka o etnologiji nositi etnološko zastavo tako, kakor da ne bi nikoli zagovarjali česa drugega.

V vseh prejšnjih razpravah je bila odločilna točka za zastopnike Volkskunde v vprašanju, ali bi se morali s svojo stroko vključiti v Völkerkunde in se ji podrediti. To je bilo tisto, česar so se branili; vendar je bila to nemška, natančneje rečeno, nemško jezikovna značilnost, da se braniš tistega, česar nihče ne zahteva. Volkskunde in Völkerkunde sta se v desetletjih razvili v deloma zelo različni stroki; in moralo je priti do nesporazuma, ker je v tem poteku postalo običajno razumeti oznako etnologija kot sinonim le za Völkerkunde. S tem je bila, sa-

mo v Nemčiji, strokovna oznaka etnologija tesno povezana s preučevanjem naravnih ljudstev, z njo so povezovali vedo o primitivcih, eksotiki, Afriki, Južnih morjih in podobno, nikakor pa ne z evropskimi, bavarskimi nošami, kmečkim stavbarstvom, delavsko kulturo ali življenjem vele mest. Temu se je pridružilo še dejstvo, da je etnologija neevropskih kultur /völkerkundliche Ethnologie/ svoja spoznanja iz preučevanja plemenskih družb posploševala, t.j. izpeljevala je sklepe, ki jih ni bilo mogoče prevzeti pri delu s kulturnimi ljudstvi, v kompleksnih družbah ali kakor že hočemo to poimenovati. Vse se je začelo razreševati, ko sta bila pojasnjena nastanek in razvoj obeh strok, Volkskunde in Völkerkunde, in je bilo mogoče razložiti, kaj pravzaprav — tudi pri nas — pomeni oznaka etnologija. Predstaviti želim kratek zaris tega razvoja in povezav.

I.

Pogled na začetek znanstvenega zanimanja za ljudstvo in ljudstva kaže, da je v tej smeri od nekaj bilo živo prizadevanje za pridobivanje spoznanj in širjenje znanja. Tudi Herodotove zgodbe so take o ljudeh in deželah, ki jih je opisoval. Tacitova »Germania« je prvovrsten etnografski vir. Po srednjem veku dobi Völkerkunde prvi večji val etnografskih poročil v dobi odkrivanja; Volkskunde ima v humanističnih delih, ki opisujejo ljudstvo, prve novoveške začetke svojega prizadevanja.

Pri vseh avtorjih lahko ugotovimo živahno, pogosto intenzivno zanimanje za dejstva in dogodke, ki so danes predmet naših strok, in tudi zanesljivost njihovih poročil je ob upoštevanju ustrezne kritike virov precejšnja. Kljub temu pa sami še niso videli notranje povezanosti svojega zanimanja in znanstvene povezanosti znanja na tem področju. Mi smo tisti, ki opre-

delujemo njihova dela ali določene vsebine del za »etnografske«; sami te besede sploh niso poznali, ker je bila najdena, ali natančneje, pridobljena šele, ko je bila resnično potrebna, t.j., ko je bilo ukvarjanje z ljudstvom in ljudstvu priznано kot tematsko samostojno področje, znanstvena veda, in ga je bilo treba tudi ustrezno poimenovati. Vendar se je to zgodilo šele v 18. stoletju.

Razvoja strok sta del in nasledek razsvetljenstva. Konkreten duhovnozgodovinski dogodek, ob katerem se kar na lepem govori o Völkerkunde, Volkskunde, etnografiji in etnologiji, je nova členitev takratne znanstvene tradicije kot enote razumljenih t. i. »zgodovinskih ved«. Kar danes pojmujemo kot zgodovinsko vedo, je bistveno manj od tistega, kar so še v 19. stoletju prištevali med zgodovinske znanosti, kamor so sodile še geografija, statistika, politična znanost itn. kot samoumevne »glavne historične discipline«. Najstarejša med vedami, ki je nekoč spadala med historične, je geografija, gotovo najmlajša je statistika. Iz teh znanstvenih področij izhajajo spremembe, ki nas zanimajo (Lutz 1980).

Povezanost geografije z zgodovino se ga v najzgodnejše faze pisanja zgodovine, ko sta bila pripovedovanje zgodb in opisovanje dežel in ljudi neolčljiva. Za današnjega zgodovinarja je kronologija hrbtnica njegove znanosti. Globoko v 18. stoletju je še veljala stara trditev, da je kronologija le eno, geografija pa drugo oko zgodovine (Köhler 1745:1). S to uvodno podobo je bil zelo natančno označen takratni položaj geografije v razmerju z zgodovino.

Pred 18. stoletjem je bila zgodovina poročanje o vedenju iz poznanega sveta. Dogodki so bili uvrščeni v vsakokratno dobo — predkrščansko-antično, krščansko-srednjeveško, posrednjeveško-novoveško. Ustrezno je bila zgodovina razdeljena na staro, srednjo in novo. Dosledno so tudi geografijo kot historično disciplino delili v staro, srednjo in novo geografijo. V tako shemo so dolgo časa urejali vse nove informacije, ne da bi jo v principu spreminjali. Zgodovina kot od boga željeni tek dogodkov, svet kot božja stvaritev, človek po njegovi podobi, svetovni gospodarji »po božji milosti« — to so nosilni stebri podobe sveta še v začetku 18. stoletja in osnova sistema historičnih ved. Njihovi pred-

stavniki v uveljavljajoči se novi fazi, med njimi udi najpomembnejši — Gottfried Achenwall, Anton Friderich Büsching, Johann Christoph Gatterer, August Ludwig Schölzer idr. — so izhajajoči iz te osnove skoraj vsi najprej študirali teologijo in so šele pozneje po zelo različnih poteh prišli tja, od koder so potem pomembno vplivali na historične vede.

Med njimi je Anton Friedrich Büsching ostal še najbolj zavezan svojemu izvirnemu nazoru. Sicer pa je z »Novim zemljepisom« pionirsko vplival na podobo nove geografije. Natančno vzeto je v tej množični zbirki podatkov s »kupom imen in števil« (Löwenberg 1766:644) več takrat očitnega prizadevanja za priročen povzetek številnih razdrobljenih podatkov kakor namena, da bi premislil povezave in jih na novo uredil. Tudi Büschingov predgovor z izvajanja o zemlji kot božjem delu in smislu zemljepisa kot razodetju učenja božje previdnosti kaže, da je še vedno povsem pristajal na običajno razumevanje zgodovine in geografije. »Novi« zemljepis pri Büschingu torej ne pomeni, da se z njim začena nova, drugačna geografija, ampak samo da trdno sledi običajni shemi staro/srednje/novo in se z vso vztrajnostjo posveča novi geografiji. Našel je veliko posnemovalcev in epigoni — Gaspari, Fabri, Hüllemann, Hassel, Stein, Galetti, Cannabich idr. — so skozi celo 18. stoletje s kompilacijskimi deli netili pravi tekmovalni tek za novo, novejšo, najnovejšo geografijo. To dogajanje ima zelo človeško stran. Igro, ki jo predstavlja, so doleteli številni komentariji — tudi sodasnih opazovalcev — od zabavljive ironije do pikrega posmeha.

Ta modni tok je z znanstvenega vidika nasledek t. i. »politično-statistične« metode, ki jo je v geografijo vpeljal Büsching. Opazen je učinek, ki ga je imel na znanost Gottfried Achenwall. Z »Osnutkom najnovejšega državnoznanstva« iz 1749 je povzdignil statistiko v samostojno vedo. Statistika takrat ni bila isto kot danes: znanstveno raziskovanje in predstavitev pojavov in dogajanj, ki jih je mogoče zajeti in izraziti številčno. Takrat je bila pomožna disciplina državne vede, katere naloga je bilo posredovanje »statusa«, torej (vedno sodasnih) splošnih razmer iz domače in tujih dežel. Zajete so bile torej obstoječe razmere glede na prebivalstvo, gospodarstvo, denarno

moč, izobraževanje itn., da bi državna veđa in praktična politika dobili trdnejšo resnično podlago. Statistika je obdelovala isto gradivo, ki je bilo tudi vir za geografje in/ali zgodovinarje. In ker Achenwall zbranega gradiva in informacij ni gledal z očmi kronologov ali geografov, ampak s pravniškimi in političnimi, se je sprva zdelo, da gre le za obogatitev običajnega sistema historičnih ved z novim vidikom.

Novi vidik je odločilno spremenil težo gradiva, t.j. merilo za njegov vsakokratni pomen. Posredovanje in razpolaganje z znanjem, ki bi bilo trdna znanstvena podlaga za ukrepe praktične politike, je bilo cilj, s katerim bi vnesli razvrščeno ureditev množice znanj. Na prvo mesto v opazovanju so prišle državne in gospodarske razmere, med najpomembnejšimi cilji je bilo najnovejše stanje poročil s celega sveta. Veliko tistega, kar je bilo v potopisih za geografje obrobnegega pomena ali nepomembno, je dobilo smisel, ker je bilo kot informacija koristno, t.j. uporabno. Poleg tega so prav poročila o »ljudeh« v opisih dežel in ljudi dobila novo vrednost; poleg dotedanjega zgolj eksotičnega zanimanja, prejšnje antropologije kot vede o rasah in poleg bolj filozofskih del o zgodovini človeštva je nastopilo zanimanje za prebivalce držav v njihovih konkretnih življenjskih razmerah. Iz sodobnostnih zahtev tega novega zornega kota je končno prišla samoumevna naloga, da mnogovrstno nova pozornost ne bi bila namenjena samo sodobnim razmeram t u j i h dežel in ljudstev, ampak da bi z zbiranjem podatkov tudi iz l a s t n e dežele razpolagali s kolikor mogoče veliko znanja o položaju dežele na vseh življenjskih področjih.

Prevzetost od nove namere je morala biti precejšnja in najtrajnejše ji je podlegla geografija. Po izjemni razširitvi pogleda na svet, ki so ga omogočili številni potopisi, je postala prejšnja oblika navezanosti geografije na zgodovino izžeta, in v novi nalogi je bilo videti dobrodošlo možnost za usmeritev lastne stroke. Toda ravno zagon statistike je pripomogel, da se je geografija — kakor omenjeno — skoraj povsem preusmerila na nov in najnovejši zemljepis, pri tem pozabila na premislek svojih nalog in nadalje zapadla zgolj v zasledovanje suhoparnih naštevanj podatkov o državah.

Končno je tu tudi nov zarodek za nov premislek tistega starega strokovnega sistema »historičnih ved«, ki je povezoval zelo različna znanja; na univerzah je isti učitelj pogosto obravnaval različne predmete; zamenjava profesorja geografije za profesorja statistike ali državne vede za zgodovino ali obratno ni bila le redka, marveč pogosto celo daleč v 19. stoletje mogoča in običajna. Kakor kažejo učbeniki tistega časa, so bili predmeti dobro razločeni prav zato, da je bilo mogoče razumljivo opisati medsebojne zveze in prehajanje enega v drugega. Samo za razmerje med geografijo in statistiko pa to na lepem ni več veljalo, odkar je mlada statistika spodbila prostor in ugled starejši sestri geografiji, ki ga je imela kot »drugo oko zgodovine«. V ukvarjanju geografije z deželo in ljudmi so bile predvsem o »ljudeh« iste teme, katerim se je načrtno posvečala tudi statistika: prebivalstvo, gospodarstvo, trgovina in obrt, izobrazba in kar še sem sodi. Zdi se, da je bilo isto gradivo dvakrat opazovano na enak način, enkrat v geografiji, drugič v državnoznanstvu oz. posebno v statistiki.

Po sredini stoletja, po Büschingu in Aschenwallu, so okoli 1770 »tu« mozej kot Gatterer, Schölzer in Herder, ki se nato posvečajo takim vprašanjem. Ne prihajajo od koder koli, temveč so odrasli na duhovnem področju, ki je z mnogovrstnim in raznovrstnim znanjem moralo izzvati urejeno razumevanje: in zrasli so v duhovnem ozračju, ki je bilo nadvse naklonjeno misleči fantaziji in celo mednarodni izmenjavi misli. Herder je ostal kljub vsej izvirnosti svoje misli še najbolj v izročeni smeri, ki izhaja iz Giambattista Vica in Jeana Jacquesa Rousseauja, in se z njim nadaljevala v organološko pojmovanje ljudstev v 19. stoletju. Nasprotno pa sta Gatterer in Schölzer spoznala notranji pomen sočasne znanosti; spoznala sta položaj »historičnih ved«, ki se same ovirajo; spoznala sta nalogo ne le v preučevanju povezanosti dejstev, marveč tudi v novem premisleku o povezanosti spoznanj, spoznavnih možnosti in spoznavnih ciljev. S tem se je v 70. letih začel že desetletje prej v Keimu zasnovan proces kritičnega popisa in razumnega novega reda v sprva še ohranjenih okvirih historičnih ved. Gatterer in Schölzer sta bila oba zgodovinarja in hkrati tudi profesorja zgodovine v Göttingenu, zaradi prekriva-

nja učne snovi med njima ni bilo nič manj trenj. Iz konkurenčnega ukvarjanja obeh z vprašanji univerzalne zgodovine pa je vendar privrela pobuda za organizacijo razpoložljivega znanja. S tem sta po različnih poteh prišla do zamejitve posebne nove stroke, ki so jo imenovali Völkerkunde ali etnografija.

Pri Schölzerju se je to pokazalo v štirih metodah, s katerimi bi morali urejati historična dejstva v resnično povezanost: kronografska, tehnografska, geografska in etnografska metoda. Schölzerska univerzalna zgodovina ima z etnografsko metodo najpomembnejšo enoto v ljudstvu. Takrat je bil ta pojem v sistemu znanosti le delno tisto, kar poimenuje, bil je sicer spravljen pod streho, vendar ne v svoji celosti, ki ji je bilo treba najti prostor. Schölzer ni zahteval ali utemeljil samostojne znanstvene stroke, vendar je verjetno prvi uporabil njeno ime, ko je obotavljivo govoril o Völkerkunde ali etnografiji (Stagl 1974). — Gatterer je ubral drugo pot. Izhajal je iz geografije in premislil njene naloge. Obširno področje je uredil po treh glavnih vprašanjih: vprašanje izmerljivosti zemlje kot telesa, vprašanje naravnih prostorskih značilnosti zemlje in vprašanje zemlje kot prebivališča ljudi. Iz tega se je geografija razdelila na matematično, fizično in politično geografijo. V »Orisu geografije« iz leta 1775 je Gatterer izčrpno razložil novi sistem. Zaradi tega so ga pozneje imeli za »profetskega glasnika nove geografske šole« (Löwenberg² 1866). Brez dvoma je z zasnovo postavil geografiji nov temelj, brez katerega ne bi bila mogoča zgraditev do »čiste geografije«. Kajti tu se je začela zgubljati predstava o »drugem očesu zgodovine« in se iz znanstveno logičnih premislekov oblikovati samostojna stroka. Hkrati se je spremenilo tudi razmerje geografije z drugimi preučevalci istega predmeta, t.j., geografija se je osvobodila funkcije zgolj pomožne vede npr. zgodovine filozofije, antropologije itn. in zlasti samo dobaviteljstva statistiki. V tej zvezi je posebno pomembno zanimanje za ljudi. Zmeden preplet znanosti o ljudeh z medsebojnimi prekrivanji, ki sega še v današnji čas, izhaja iz razmer poznega 18. stoletja. Ko se človek kot razumsko bitje prepozna za oblikovalno moč sveta, se ustrezno postavi v središče svojih prizadevanj. Vse znanosti, od filozofije in

medicine do zgodovine in državljanstva, doživijo razmah, ki se pokaže v najbolj raznovrstnih razširitvah vednja o ljudeh. Za geografijo pomeni oblika, ki ji jo je dal Gatterer, da so v njej našla prostor prejšnja »geografsko« imenovana znanja o ljudeh, namreč tista, ki so zadevala življenje v državni zvezi in so sodila v »politično geografijo«. Pri vseh drugih, tako rekoč preostalih včasih »geografskih« znanjih o ljudeh, je šlo za ljudi ali, natančneje, za njihovo življenje, pripadnost ljudstvu in vse, kar je od tega odvisno. Tako je Gatterer poleg zemljepisa ali geografije drugo delo postavil za področje nalog Völkerkunde ali etnografije. Ni le mogoče, marveč zelo verjetno, da je Gatterer prevzel to poimenovanje od Schölzerja. Medtem ko je Schölzer vendarle mislil bolj na etnografsko metodo zgodovinarjev, je bil Gatterer tisti, ki je etnografijo poimenoval za znanstveno stroko in jo uvedel v sistem znanosti.

Če sem se nekoliko »izčrpneje« pomudil pri dogajanju v drugi polovici 18. stoletja — čeprav vem, da je 10 minut kazniva poenostavitev 18. stoletja — to ni zaradi tega, ker se takrat prvič pojavijo določene oznake in pokažejo določene stroke. Pomembnejše je, da v različnih nastavkih tistega časa koreninijo poznejše različne poti v povsem druge smeri. Tako se je iz geografije pognana Völkerkunde naprej razvijala v samostojno disciplino z že takratnim imenom etnologija; iz državoznanstvene statistike izviraajoče delo je bilo kmalu poimenovano s Volkskunde in samo v množini kot Völkerkunde. Vsako površno opazovanje bo že v tem spoznalo razloček, ki ga danes srečujemo v običajnem razločevanju med Volkskunde in Völkerkunde: pri prvi opazovanje razmer v lastni deželi, pri drugi na tujih (zlasti čezmorskih) področjih. V 18. stoletju je bilo razločevanje povsem drugačno. Razloček ni bil prvenstveno v regionalnem, temveč predvsem v dveh različnih vidikih. To je primarno in iz tega sledi vse drugo. Medtem ko se je statistika (kot pomožna disciplina državoznanstva) zanimala za »ljudi« samo zato in v bistvu le toliko, kolikor je bilo potrebno za predmet praktične politike, in se je zaradi tega osredotočila zlasti na razmere v svoji deželi, se je etnografija obrnila k ljudem zaradi njih samih: in sicer ne k določenim ljudem, ampak vsem; ne le v

določenih deželah, ampak povsod (in razumljivo tudi v domači deželi); ne le zaradi uporabnih posamičnosti, marveč da bi zbrala in izkoristila vse dosegljive informacije.

Se danes je težko zanesljivo in v posamičnosti spoznati tisto, za kar je šlo v 70. in 80. letih. Gotovo pa so odločilne spodbude prišle iz Göttingena. Prav tako je res, da je celotno dogajanje obsežno evropsko in ne le nacionalno. Tako je v Franciji nastala z antropologijo v sodobnem pomenu *Société des Observateurs de l'homme*, ki je izpeljevala načrtne etnografske preiskave. S ponovnim odkritjem pomembnosti znanstvenih potovanj so obudili in naprej razvijali staro popotništvo; kakor vemo danes, je to ena najpomembnejših zgodnjih faz današnjega družboslovnega raziskovanja (Stagl 1980). In na tem prehodnem področju geografije, zgodovine in antropologije je končno nastala kot veda, ki skuša spoznavati ljudi v njihovih družbenih in kulturnih povezavah. Sergio Moravia (1973) je predstavil duhovne povezave, ki so končno pripele k nadrobnejšemu programu vede Švicarja Alexandra Chavannesa, ki jo je že leta 1787 imenoval »etnologija«. Iste leta se je tudi v Nemčiji prvič govorilo o etnologiji (Lutz 1973), ko je Johann Ernst Fabri objavil prvo izčrpno predstavitev nove stroke.

II.

Na prehodu 18. v 19. stoletje se povsod zdi znano in sprejeto, katere vsebine in naloge ima taka etnologija, in da je del njenih spoznanj lahko uporaben z vidika državoznanstva in politike. Sprva v Nemčiji to ni bilo samo po sebi nedvoumno, kajti poleg etnografije in etnologije sta obstajali še oznaki Volkskunde in Völkerkunde, in še vedno ni bilo jasno, kakšen je resničen pomen teh poimenovanj. Na začetku je bilo očitno, da gre razumeti Volkskunde za ukvarjanje z enim ljudstvom, Völkerkunde pa z večimi. Kmalu pa so v Volkskunde (kakor je pretežno delovala statistika) uvideli vedo o lastnem ljudstvu in v Völkerkunde vedo o tujih ljudstvih. Okrog leta 1815 je zarezala in od takrat moramo upoštevati dve različni vsebini (Winter 1947: 32—65, zlasti 63—65).

Najprej se je zdelo, da gre res samo za vprašanje oznake, vendar je razvoj v 19. stoletju pripeljal do resnične ločitve. To so omogočile prav različne

kujoče se povezave, v katerih so se dogajali znanstveni interesi.

Herderjevo zgodovinsko-filozofsko opredeljene predstave o bistvu ljudstev kažejo miselne poti, ki so tekle povsem drugače. Od romantičnih teorij poezije in navdušenja nad srednjim vekom vodijo v zgodovinsko oddaljeno iskanje virov. Naslednja popolnoma znanstvena smer se kaže v začetku 19. stoletja z raziskavami nemških starožitnosti bratov Grimm in se uveljavlja pogosto pomešana z nacionalističnimi sestavinami na različnih področjih (npr. jezik, pravo, šege, mitologija itn.) v razdrobljenih študijah, ki jim je skupno iskanje kulturnega ozadja izročila lastnega ljudstva. S sodasnimi poročili in deli o tujih ali celo čezmorskih ljudstvih ni bilo nikaršnih povezav. Tudi zavest strokovne povezanosti se je očitno hitro zgubila. Verjetno to niti ni presegljivo, saj so poklicani na obeh straneh prihajali iz povsem drugačnega okolja. Prvi so bili literati, filologi, zgodovinarji ali so bili v službi nacionalnega državoznanstva; drugi so bili svetovni popotniki, antropologi, geografi in so bili povezani z misijonarstvom in kolonializmom. Če je sploh kdo govoril o Volkskunde, je mislil na prve, ko je tekla beseda o Völkerkunde, je šlo za druge.

Vsekakor prištevamo vse te različne smeri našima vsakokratna strokama. Takrat je bilo popolnoma drugače. Herder se ni nikoli imel za zastopnika Völkerkunde ali etnologa, Grimma nista nikoli omenjala Volkskunde ali podobno. Tudi čezmorska poročila so dovolj pogosto prihajala od ljudi, ki ob tem niso mislili na Völkerkunde, pač pa na dogodivščine, eksotiko, trgovanje. Tudi teme, ki so segale na področje državoznanstva, so se začele razvijati po svoje in se utrdile v organološkem družboslovju ter se nato kot »nauk o ljudstvu« pojavile v službi konservativne socialne politike. Torej: že v zgodnjem 19. stoletju je sili lo vsaksebi tisto, kar je bilo ob koncu 18. stoletja šele priznано in povezano. Nekaj časa je še bilo v navadi, da z etnologijo niso označevali samo izvenevropskih študij, temveč tudi tisti državoznanski »nauk o ljudstvu«, ki se je nanašal na nemške razmere. Po sredini stoletja se je zgubila tudi ta zveza.

Ta razvoj predstavljata Wilhelm Heinrich Riehl in Adolf Bastian. V pre-

davanju »Volkskunde kot znanost« leta 1858, kjer je Riehl prvič opisoval Volkskunde kot znanost (Riehl 1859: 205—229), je to počel popolnoma v smislu znanosti o lastnem ljudstvu in zavestnem razvoju »nauka o ljudstvu«, ki ga je razvilo državoznanstvo. Medtem ko je državoslovec Friedrich Schmitthenner, kateremu je Riehl sledil, najpomembnejši družboslovni del svojega državoznanstva še imenoval »etnologija« (Lutz 1971/72), je Riehl to opustil in nemško stroko imenoval »Volkskunde«. Po mojem mnenju je to ena med odločilnimi točkami za vse naslednje. Riehl po svoje zasnovane stroke ni imel za historično, na kar kaže tudi navezava na državoznanstvo in statistiko, temveč jo je hotel imeti mnogo bolj kot »etnografijo«, beseda, ki se pri njem pogosto ponavlja. Eno med njegovimi glavnimi predavanji je bilo — že leta 1854 — naslovljeno »Etnografija Nemčije«. Mislil je na to, kar so sočasno in še pozneje v tujini imenovali npr. *Svensk etnologi* (na Švedskem), *vaterlandsche Ethnologie* (na Nizozemskem) ali (v večjih povezavah) *ethnology of Europe* (Hyltén-Cavallius 1864—68; Lubach 1863; Ripley 1899).

Vendar je Riehl s tem, iz kakršnih koli razlogov že, odtrgal nemško etnologijo, korak, ki se očitno kaže kot odrekanje, da bi v lastni deželi spoznali postavljene naloge morda »nemška etnologija« imenovane vede. — Po drugi strani je v istem času v nemško jezikovni strokovni literaturi tudi vsebina »etnologije« vse bolj kazala na današnji pomen »völkerkundlich«. V reviji »Das Ausland« so leta 1848 pod tem razumeli raziskovanje ras, Heyman Steinthal je 1852 mislil na ljudsko psihologijo; podobno tudi drugi pisci tistih let, npr. Karl Andree, Theodor Waitz, Karl Vollgraff, Moritz Weinhold idr. (Lutz 1971/72:27). Med 1839 in 1843 so bila ustanovljena v Parizu, Londonu in New Yorku etnološka društva, katerih namen niso bile raziskave v domačih deželah ali v Evropi, temveč predvsem v čezmorskih deželah. In ko je Bastian (skupaj z Robertom Hartmannom) leta 1869 ustanovil »Zeitschrift für Ethnologie«, je bilo to revija »Völkerkunde«. Še pred nekaj leti je ta letnica veljala za rojstvo Völkerkunde kot znanosti, ker so mislili, da ji je Bastian prvi v Nemčiji podelil ime etnologija.

Približno sredi stoletja je dokončno prišlo do že prej zastavljene ločitve

poslej povsem različnih disciplin. Medtem ko je Volkskunde, ki je imela za vzor narod, usmerjala pogled na lasten narod in njegovo zgodovino, pridobivala historično globino in se pri tem omejevala prostorsko ali, če želite, etnično, se je Völkerkunde razširila pod samo njej prepuščenim imenom etnologija in z naravoslovnimi metodami na dozdevno splošno vedo o ljudeh s hkratno omejitvijo raziskovalnega področja na primitivne kulture naravnih ljudstev.

Nadaljnji razvoj do konca 19. stoletja in pozneje je poznan. Bastianove »Völker- in Elementargedanken« so desetletja obvladovala Völkerkunde; to je »naravoslovna psihologija« in ima v nadaljnjem razvoju svojo zgodovino na področju najrazličnejših šol, katerih najpomembnejše so poimenovane kot »evolucionizem«, »šola kulturnih krogov«, »kulturna morfologija« in »funkcionalizem«. — Nasprotno pa Volkskunde sprva pri Riehlu ni našla izhodišča. Njen razvoj je bil mnogosmeren in je potekal vzporedno v različnih kombinacijah z obstoječimi klasičnimi disciplinami, tako delno v okviru germanistike in starinoslovja, delno v okviru pravne zgodovine ali tudi primerjalnega veroslovja.

Prek vseh teh povezav pa so vedno znova močno učinkovale spodbude sodasnih Völkerkunde in Volkskunde. Tik pred obratom stoletja — skoraj tri desetletja potem, ko je Völkerkunde dobila prvo stolico na nemški univerzi — se je začela Volkskunde utrjevati kot znanstvena »stroka«.

Volkskunde je bila v tem času že povsem izrazito drugačna od Völkerkunde, kakršna se je razvijala v teku 19. stoletja. Zlitje razdrobljene dejavnosti v eno stroko, Volkskunde, ki je okoli leta 1900 osnovala prva društva in znanstvene časopise, je združila manj etnološkega kakor antikvarnega zanimanja, več nacionalnih kakor družboslovnih vidikov, se usmerila bolj na raziskovanje izročila in ljudskosti kakor na empirično poizvedovanje o razmerah v domači deželi.

Gotovo je razumljivo, da ta Volkskunde ni mogla iti po poti Völkerkunde, kakršno je poznal Bastian. Da bi namesto tega spoznala nalogo v tem, da bi prispevala k teoretski miselni zgradbi etnologije, ni bilo več mogoče prav zato, ker je v nemščini etnologi-

ja že zdavnaj postala sinonim za Völkerkunde.

Poleg tega je vedno znova najti tudi pri zastopnikih Völkerkunde, takrat in pozneje, mnenja, ki zadevajo, če lahko rečem, skupno stroko etnologije. Že pri Bastianu beremo: »Naloga etnologije je v študiju družbenega organizma ..., kakor raste iz vsakokratnih razmer geografskih (-historičnih) provinc v značilno individualiziranih posebnostih« (Bastian 1881:22). In take zavesti, morda podzavesti, o pravzaprav višjih ciljih etnologije od tistih, ki jih je dosegala Volkskunde, ne najdemo le pri Bastianu. Veliko pomembnih predstavnikov Völkerkunde, npr. Moritz Winterniz, Heinrich Schurtz, Friedrich Ratzel, Siegmund Günther, P. Wilhelm Schmidt, Richard Thurnwald, Wilhelm Emil Mühlmann, Hans Plischke, Alois Closs, Josef Haekel, Robert Heine-Gelder idr. (da na tem mestu naštejemo le najpomembnejše), se je pri vsej različnosti znanstvenih usmeritev izrazilo v tem smislu (gl. Lutz 1969:72—73). Razlog, da se tako pojmovanje znanstvenosistematskega dejanskega stanja nikoli ni uresničilo, je bil v tem, da niti navedeni avtorji pravzaprav niso razločevali Völkerkunde in etnologije. V Völkerkunde tudi ni bilo nujne potrebe po takem razločevanju; če so se zastopniki Völkerkunde označili za etnologe, je bilo to povsem ustrezno, ne glede na to, ali so jim bile jasne znanstvenosistematične povezave in možne odvisnosti obeh oznak ali ne. Za narodopisce pa je bilo to pomembno, kajti ko se je govorilo o etnologiji, so jo izenačili s Völkerunde, t.j. s preučevanjem naravnih ljudstev; in stroka, ki je želela spoznavati vrednejše kulture izvire lastnega ljudstva, ni želela imeti opravka z divjaki, črnci, primitivci.

Morda premalo vem, ali so v času po Bastianu premisleki tega problema, torej osnove za takšne nesporzume, na strani Völkerkunde; tako daleč ne vidim. Pri Volkskunde tega ni najti in tistim posameznikom, ki so vendar šli po »etnološki« miselni poti, je bilo namesto tega pripisano dozdevno »völkerkundlich«, t.j. drugačno strokovno početje. Take možnosti so bile zlasti pri preučevanju verovanja, ljudske medicine, verskih tem, votivov itn., pa tudi na področju pripovedne tradicije in njene vsebine. Kljubovalna razdalja nemških narodopisce do vsega, kar je bilo imenovano etnološko,

nam končno prinaša težave z našimi lastnimi strokovnimi kolegi v drugih evropskih deželah. Tudi sami so skoraj vsi vajeni imenovati svojo stroko — ki se pri nas imenuje Volkskunde — z oznako v materinščini. Švedi pravijo *folklivsforskning*, podobno Danci, Francozi govorijo o *arts et traditions populaires* itn. Vendar pri tem nihče nima najmanjše težave, da to stroko razume etnološko; kajti povsem natančno vedo, da tisto, kar raziskujejo, ne more biti pomešano ali celo zamenljivo s preučevanjem afriških domorodcev ali brazilskih Indijancev.

III.

Tretja faza razvoja za naš tematski splet je razpravljanje z našimi sosedi. Pri tem sta posebni znamenji evropski pogovor in skupno delo evropskih etnologov; in dosledno je bilo iskati in premisliti tudi evropske naloge stroke. Pri tem lahko zarišem le glavne poteze in upam, da brez pregrobeta poenostavljanja.

Izhodišče sega že v leto 1937, ko je Sigrud Erixon v novo ustanovljeni reviji »Folk-Liv« s sestavkom »Regionalna evropska etnologija« dal geslo za tematiko, o kateri razpravljanje nas še vedno zaposluje, kakor se vidi na tokratnem srečanju. Za kar si je prizadeval na Švedskem, je bila zares sodobna Volkskunde, ki je raziskovala tudi gospodarske in družbene razmere, povezoval je empirične poizvedbe in historične študije in se skušal oddaljiti od potrjevanja vrednosti tradicionalne vezanosti, kmetstva itn. Tako delo mu je omogočilo »etnološko« razumevanje strokovnih nalog. In pred očmi je imel spodbuditi tako naravnano delo tudi v drugih evropskih deželah, da bi lahko pozneje s primerjavo na trdni osnovi oblikovali širše veljavne poglede na življenje v evropskih razmerah. Erixonova pobuda je merila na razširitev in premagovanje medtem nastalih različnih nacionalnih specializacij in zožitev v stroki.

Ob koncu 30. let je bila navezana cela vrsta stikov, vse pa je bilo s političnim razvojem in drugo svetovno vojno za desetletje prekinjeno. Na vrsti mednarodnih posvetov že v poznih 40. in potem v 50. letih je bila obravnavana naloga »evropske etnologije«, na nekaterih celo samo ta tema. Po dolgoletni osamitvi so bile možnosti mednarodnih stikov za nemške narodopisce posebno pomembne in so-

delovanje s kolegi iz drugih evropskih držav so iskreno pozdravili. Ustrezno samorazumevanju nemškega narodopisja je bilo sodelovanje seveda opazno le na posamičnih področjih stroke ali v zvezi z določenimi metodičnimi projekti. Za Nemce je bil Sigurd Erixon pomemben raziskovalec predmetov in orodja, mnogi so njegov mednarodni pomen videli v vlogi usklajevalca dela za evropski etnološki atlas; vendar pa njegovega koncepta »evropske etnologije« zaradi tega poimenovanja na nemškem območju niso sprejeli. Da, obravnavali so ga, kakor da ga ni, kajti imeli so ga za zablodo, soglašati bi pomenilo končno se vendar podrediti »Naturvölkerkunde« (med drugim te že dolgo sploh ni bilo več).

Obrambna drža Nemcev se je v letih razvila v redno moteč faktor na vseh srečanjih, ki so poleg te teme vsakič imele za razpravljanje resnejšo temo. Zadnjič so ta vprašanja obravnavali leta 1955 na kongresu v Arnheimu. Naši prijatelji iz tujine so nemške zastopnike stroke postavili pred odločitev; slednji so v razpravi odgovorili izrazito odklonilno in s tem iz evropsko-etnološkega koncepta izvzeli Volkskunde, kakršna je bila na nemškem jezikovnem območju (za nadrobnejše posamičnosti gl. Lutz 1969: 65 f.). Vsi poznejši raznovrstni in plodno razvijajoči se stiki nemških in tujih narodopiscev zadevajo konkretne specialistične interese (stavbarstvo, verovansjske oblike, orodja, vernost itn.), ne pa znanstvenoteoretskih vprašanj na skupni strokovni ravni. Vprašanje razmerja Volkskunde z etnologijo, ki za naše evropske sosesde ni bilo nikoli nič drugega kakor vprašanje sistematične razvrstitve, je bilo pri nas v 50. letih spet docela enostransko in zoženo na povsem drugo vprašanje razmejitev Volkskunde od Völkerkunde, za kar pa v tem okviru sploh ni šlo.

Zunaj nemškega področja je šel razvoj naprej. Opazni dogodki so v 60. letih izid »International Dictionary of Regional European Ethnology and Folklore« v Københavnu, ustanovitev *Société International d'Ethnologie et Folklore* v Atenah, prvi pariški zvezek »Ethnologia Europaea«. V vrtincu tega dogajanja je že v 60. letih kak nemški zastopnik Volkskunde rekel »etnološko«, kjer bi sicer rekel »volkskundlich«; vendar je očitno, da ni šlo za nov premislek temeljnih strokovnih

vprašanj, marveč za sledenje dozdevno novi mednarodni smeri.

Šele v stalnih razpravah (Köstlin/Kramer/Sievers (izd.) 1968; Brückner (izd.) 1971; ustrezní letniki »Zeitschrift für Volkskunde«) med letoma 1968 in 1970 se je sprememba pogleda Volkskunde razrešila sama po sebi. Ob sporu zgodovinarjev in družboslovcev v Volkskunde je prišlo do zahteve po kulturnoantropološki usmeritvi in do predloga, naj tako kakor evropski sosedi stroko razumemo etnološko. Da je bilo slednje končno sprejeto in je od takrat očitno samoumevno, mislim, da ni le nasledek prikaza prejšnjih razvojnih stopenj, ki sem jih zarisal in ki večinoma sploh niso bile poznane; vsaj tako pomemben, morda odločilen, je bil dokaz, da »etnologija« in »Völkerkunde« sploh nista sinonima in da je lahko oznaka »etnologija« znova koristno uporabna in tudi za nas »veljavna«, če smo prekinili z zoževanjem njenega vsebinskega pomena na Volkskunde.

Tako sem z zadnjimi potezami svoje skice prišel že do današnjih razmer. Ko sem 1968 prvič govoril o takih rečeh, sem za konec rekel tudi naslednje: »Zastopniki Völkerkunde bodo zagotovo pozdravili ta predlog in ustrezno uravnavo sistematizirane terminologije. Tudi pri njih sta Völkerkunde in etnologija še vedno zamenljivi oznaki in prisiljeni so govoriti še o neki nad njima stoječi »splošni etnologiji«; ali »etnologiji v pravem smislu«, kakor je to imenoval npr. Wilhelm Emil Mühlmann. Take pomožne rešitve tudi niso več potrebne.« (Lutz 1969: 79) Ne vem, kako daleč so zastopniki Völkerkunde v letih od takrat o tem razmišljali ali takšna vprašanja med sabo obravnavali. Morda so bile druge stvari pomembnejše. Za skupen pogovor zastopnikov Volkskunde in Völkerkunde o skupnih vprašanjih obeh etnoloških strok bi bilo vendarle pomembno, da so pred tem jasno določena osnovna pravila.

Ta posvet bo zagotovo pokazal, koliko različnega najdemo že pod nomenklaturno streho »evropske etnologije«. Absurdno bi bilo posegati v tako mnogovrstnost, se poenotiti ali utrditi določeno usmeritev. Menim, da je pomembno in smiselno, da tisto, kar nas druži v našem delu, tako vprašanja kakor cilje, vedno znova premislimo in si pojasnimo, kje tečejo povezave in kje se srečujejo interesi, ki so nas pripeljali sem.

LITERATURA

- Bastian, Adolf
1881: Die Vorgeschichte der Ethnologie. Berlin.
- Brückner, Wolfgang (izd.)
1971: Falkensteiner Protokolle. Frankfurt/M.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof
1864-68: Wärend och wirdarne. Ett försök i svensk etnologi 2 zv. Stockholm.
- Köhler, Johann David
1745: Kurtze und gründliche Anleitung zu der Alten und Mittlern Geographie. 2. izd. Zv. 1. Nürnberg.
- Köstin, Konrad/Kramer, Karl-S./Sievers, Kai Detlev (izd.)
1968: Volkskunde im 19. Jahrhundert. Ansätze, Ausprägungen, Nachwirkungen. Kiel.
- Löwenberg, Julius
1866: Geschichte der Geographie von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Berlin.
1876: Anton Friedrich Büsching. V.: Allgemeine Deutsche Biographie. Zv. 3. Leipzig.
- Lubach, D.
1863: De bewoners van Nederland. Grondtrekken eener vaderlandsche ethnologie. Haarlem.
- Lutz, Gerhard
1969: Volkskunde und Ethnologie. V: Zeitschrift für Volkskunde 65 : 65-80
1971/72: Volkskunde, »Lehre vom Volke« und Ethnologie. Zur Geschichte einer Fachbezeichnung. V: Hessische Blätter für Volkskunde 62/63 : 11-29.
1973: Johann Ernst Fabri und die Anfänge der Volksforschung im ausgehenden 18. Jahrhundert: V: Zeitschrift für Volkskunde 69 : 19-42.
1980: Geographie und Statistik in 18. Jahrhundert. Zu Neugliederung und Inhalten von »Fächern« im Bereich der historischen Wissenschaften. V: Rassem, Mohammed/Stagl, Justin (izd.), Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit. Interdisziplinäres Symposium in Wolfenbüttel 1978. Paderborn.
- Moravia, Sergio
1973: Beobachtende Vernunft. Philosophie und Anthropologie in der Aufklärung. München.
- Riehl, Wilhelm Heinrich
1859: Die Volkskunde als Wissenschaft. V: Riehl: W. H., Culturstudien aus drei Jahrhunderten. Stuttgart.
- Ripley, W. L.
1899: A Selected Bibliography of Anthropology and Ethnology of Europe. Boston, Mass.
- Stagl, Justin
1974: August Ludwig Schölzers Entwurf einer »Völkerkunde« oder »Ethnographie« seit 1772. V: Ethnologische Zeitschrift (Zürich) 2 : 73-91.
1980: Die Apodemik oder »Reisekunst« als Methodik der Sozialforschung vom Humanismus bis zur Aufklärung. V: Rassem, Mohammed/Stagl, Justin (izd.), Statistik und Staatsbeschreibung in der Neuzeit. Interdisziplinäres Symposium in Wolfenbüttel 1978. Paderborn.
- Winter, Ernst
1947: Die Stellung Adelbert von Chamisso in der Entwicklung der Volkskunde und der Völkerkunde. Diss. phil. Göttingen.

1 Prevedeno besedilo je uvodna razprava G. Lutza na mednarodnem posvetu o evropski etnologiji. Natisnjeno je bilo v zborniku Europäische Ethnologie (ur. H. Nixdorff, T. Hausschild, izšlo pri berlinski založbi D. Reimer leta 1983), o katerem poročamo v tej številki Glasnika SED. Izvirni naslov: Die Entstehung der Ethnologie und das spätere Nebeneinander der Fächer Volkskunde und Völkerkunde in Deutschland, str. 29-46. Dr. Gerhard Lutz je profesor v hamburškem seminarju za nemško starinoslovje in etnologijo. Pri prevodu se je kot težavno pokazalo slovenjenje terminov Volkskunde, Völkerkunde, Ethnographie in Ethnologie in njihovih izpeljank. Namreč: v naši (slovenski) strokovni terminologiji smo navedene izraze poenotili v »etnologijo«, njen tematski (regionalni) obseg pa natančneje določamo z ustreznim prilastkom. V teoretskem pogledu smo zavrgli vsakršno razločevanje med etnografijo in etnologijo (vsaj za našo rabo), torej (danes!) nimamo razlogov za ločevanje deskriptivnega in analitično-sintetičnega pri znanstvenem delu. Nedvomno je na to vplivala domača strokovna tradicija, ki se je razmeroma pozno sama poimenovala, po drugi strani pa sodobna izhodišča etnološke vede na Slovenskem v zadnjih desetletjih. Vendar se zdi, da je terminološke razločke potrebno ohraniti, ko govorimo o tujih etnoloških šolah oz. o njihovi zgodovini. Pričujoče besedilo se namreč ukvarja s pomenskimi, torej strokovnimi vsebinskimi vprašanji, ki jih diferencirajo tudi navedeni izrazi. Iz besedila samega je to dovolj razberljivo. Zato v besedilu ohranjam nemška izraza Volkskunde in Völkerkunde (za domače narodopisje in narodopisje ljudstev sveta) nemški »Ethnographie« in »Ethnologie« pa slovenim z etnografijo in etnologijo.